

Mürctie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr El-Mâturîdî

Cağfer KARADAŞ*

Atıf/©: Karadaş, Cağfer (2010). Mürctie'nin Mezhepliği Problemi ve Ebû Mansûr El-Mâturîdî, Mîlel ve Nihal, 7 (2), 191-221.

Özet: Mürctie, eski ve yeni mezhepler tarihi kitaplarında müstakil ana mezheplerden biri olarak yer alır. Yine aynı kaynaklarda birden fazla kolları sıralanır. Ebû Hanîfe gibi tarihte önemli isimler, kendileri kabul etmese de, bu mezhebe nispet edilirler. Ancak bu mezhebin ne imamı, ne müntesipleri ne de görüşleri açık ve sınırları belli bir şekilde bilinmektedir. Bu da mezhep hakkında kuşku doğurmaktadır. Nitekim bu kuşukular, hem kadim kitaplarda hem de günümüz çalışmalarında bir ölçüde dile getirilmiştir. Bu mülâhazalarla makale yazarı, makalesinde, ırcâ kavramını ve icraya nispet edilenleri incelemeyi hedeflemiş ardından da konuyla ilgili Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin görüşünü tespit etmeye gayret etmiştir. Makale'de ırcâ kavramı hem dil açısından hem de çeşitli çevrelerin belirlediği ve kabul ettiği anlam çerçeveleri açısından incelenmiştir. Kavramsal incelemenin ardından Mürციî sayılan kişiler ve bu kişilere nispet edilen görüşler ele alınıp kritiği yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuç, Mürctie'nin mezhep kabul edilmesinin zorluğunu ortaya koyar niteliktedir. Nitekim görüşüne özel olarak başvurduğumuz Mâturîdî de bu zorluğa dikkat çekmiş ve mezhep ve bu mezhebe nispet edilen kişiler hakkında şüphelerini serdetmiştir. Bütün bunlar elinizdeki bu makalede tartışılmış ve bir sonuca bağlanmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İrcâ, Mürctie, Ebû Mansûr El-Mâturîdî.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı
[caferkaradas@hotmail.com].

A. İrcâ Kavramı

İrcâ kavramını anlamak için öncelikle buna karşılık getirilen te'hir kelimesinin incelenmesinde fayda vardır. Ayetlerde geçtiği şekli dikkate alındığında te'hir kelimesinin iki anlamının olduğu görülür: Biri "O kişi yaptığını ve yapmadığını (ahharat) bilecektir"¹ mealindeki ayette geçtiği üzere 'terk etmek' veya 'ihmal etmek', ikincisi ise "Biz onu sadece sayılı bir süre için erteliyoruz (nüahhiru)"² mealindeki ayette geçtiği üzere 'ertelemek' anlamındadır. İrcâ kelimesinin de ayetlerdeki iki anlamı dikkate alındığında te'hir kelimesine benzer anlam taşıdığı görülür: Birincisi Hz. Peygambere hanımları ile ilgili bir hitapta "Onlardan dilediğini terk edersin (türcî), dilediğini de yanında bırakırsın"³ mealindeki ayette geçtiği şekilde 'vazgeçmek' ve 'terk etmek' diğeri ise "Başka bir grup ise, Allah'ın emrine bırakılmışlardır (murcevne/murceûne), Allah dilerse azap eder, dilerse tövbelerini kabul eder"⁴ mealindeki ayette olduğu gibi 'ertelemek' ve 'geriye bırakmak'tır.⁵

İrcâ kelimesinin ism-i fâil kalıbı olan mürcî ise, yukarıdaki anlamlarından hareketle ya 'terk eden' ya da 'erteleyen' anlamına gelir. İstilahtaki anlamı ise *iman edip ameli terk eden* veya *iman edip ameli erteleyen, ihmal eden, geriye bırakan, önemsemeyen* anlamındadır. Nitekim İbn Manzur, Mürcie kelimesine "*iman hakkında ameli hesaba katmayarak hüküm verenler*" şeklinde bir mana verir ki, bu ircâ kelimesinin *terk etmek* ve *ihmal etmek* anlamlarına karşılık gelir. Devamında ise "*Sanki bu kişiler iman etmekte ama ameli te'hir etmekte. Onlara göre namaz kılmasalar, oruç tutmasalar da imanları kendilerini kurtarır*" demek suretiyle te'hir kelimesinin de terk etmek ve kaybetmek anlamlarını tercih ettiği görülür.⁶ Fahreddîn er-Razî, et-

¹ el-İnfîtâr 82/5.

² Hûd 11/104.

³ el-Ahzâb 33/51.

⁴ et-Tevbe 9/106.

⁵ Cevherî, *es-Sihâh* (Ahmed Abdulgafur Atâr), Beyrut 1399/1989, I, 52, VI, 2352; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1410/1990, I, 83-84, XIV, 311; ayr. bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sunne* (nşr. Fatıma Yûsuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004; IV, 128; Fahreddin er-Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut ts. Dâru İhyâu't-Turâsî'l-Arabî, XXV, 221, XXXI, 77.

⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I, 84.

Tevbe Sûresi 106. ayetinin tefsirinde Mürctie'nin bu isimle isimlendirilmesinin sebebi olarak “*tövbe eden kişinin bağışlanması konusunda kesin hüküm belirtmemelerini ve durumlarını Allah'ın iradesine bırakmalarını*” gösterir. Ebû Hanîfe'nin çağdaşı muhaddis Evzaî'den naklettiği görüşe göre ise onlara bu ismin verilmesi “*iman edip ameli terk etmeleri*” dolayısıyladır.⁷ Mütercim Asım Efendi ise, yukarıda geçen anlamlara ilave olarak bu kelimenin *umut* anlamına gelen *recâ* kelimesi ile irtibatına dikkat çeker ve buradan hareketle de Mürctie'nin “*Allah'tan bağışlanmayı umut edenler*” anlamına geleceğini söyler. Zaten Mürctie için kullanılan “*ibadetin küfre faydası olmadığı gibi günahın imana zararı olmaz*” şeklindeki tanım bu anlamı ifade eder.⁸

Mezhebin isminin bile problem teşkil ettiğinin farkında olan firak müellifleri isimlendirme konusunda tereddüt ve ihtilaf içindedirler. Nitekim Abdulkahir el-Bağdadî kanaatini *el-Milel*'de şu şekilde ortaya koyar: “İsimlendirme/isminin hangi anlama geldiği hususunda ihtilaf edildi. Ka'bî Makâlât'ında *onlara Mürctie denmesi ölene kadar tevbe etmeyen kebîre sahibinin durumu hakkında kesin kanaat belirtmemeleri sebebiyledir* iddiasında bulundu. Bu kanaati yanlıştır. Çünkü Mürctie *iman edip ameli ihmal edenlerdir.*” İman edip ameli ihmal edenler ifadesinin anlamını ise *el-Fark beyne'l-fırak*'ta “*bu kişiler imanı sadece ikrardan ibaret görürler*” diye açıklar. Bu durumda Bağdadî'nin *ircâ* ve *te'hir* kelimelerine yüklediği anlamın *terk etmek* olduğu görülür. Aynı görüşü benimseyen Ebû Muzaffer el-İsferâyînî ise, *ircâ'nın te'hir* anlamında olduğunu bunun da “*ibadetin küfre yararının bulunmaması gibi günahın imana zararı olmaz*” anlamına geleceğine dikkat çeker.⁹ Ancak onun verdiği bu anlam, *terk etmek* manasına gelen *te'hir* karşılığında değil, Mütercim Asım'ın işaret ettiği *umut/recâ* anlamını ifade eder.

⁷ Fahreddîn er-Razî, *et-Tefsîr*, XVI, 191.

⁸ Mütercim Asım, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul 1268, I, 24.

⁹ Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1992, s. 139;a.mlf., *el-Fark beyne'l-fırak* (nşr. Muhammed M. Abdulhamid), Beyrut 1411/1990, s. 202. Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn* (Kemal Yusuf el-Hût), 1403/1983, s. 97.

İrcâ kavramına geniş yer ayıran Şehristanî, bu kelimenin biri *ihmal ve terk etmek*, diğeri ise *umut vermek* şeklinde iki anlamının bulunduğuna dikkat çeker. Bu durumda Mürcie ya önceki anlama uygun olarak *iman edip amelleri terk edenler* şeklindedir ya da *ibadet etmenin küfre yarar sağlamaması gibi günah işlenmenin de imana zararı olmaz kanaatinde olanlar, yani günah işleyenlere umut bahşedenler* anlamındadır. Bunların dışında Şehristanî, nispeten zayıf görüş olarak *ircâ için, kebire sahibinin durumunu kıyamet gününe havale etmek yani ertelemek* ve Hz. Ali'nin *fazilet derecesini dördüncü sıraya atmak* şeklinde iki tarif daha sıralar. Aslında bu son iki tariften birincisi Mu'tezile'nin, ikincisi ise Şia'nın ircâ tarifidir. Zaten Şehristanî, "Mürcie birinci tarife göre Mu'tezile'nin, ikinci tarife göre ise Şia'nın mukabili bir mezheptir" kaydını düşer.¹⁰

Bu kavramın ilk olarak kim tarafından kullanıldığı hususunda da bir belirsizlik vardır. Bir başka belirsizlik ise kavramın ilk olarak olumlu anlamda mı yoksa olumsuz anlamda mı kullanıldığıdır. Kelime ra-ce-ve kalıbında övgü anlamında kullanılırken te'hir anlamına gelen ircâ kullanımı daha çok yergi anlamındadır. Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) naklettiğine göre ircâ kelimesini olumlu anlamda ilk kullanan, sahabeden Muaz b. Cebel'dir.¹¹ Ebû Hanîfe'nin de kendisine nispet edilen risalelerinde bu olumlu anlamı tercih ettiği ve desteklediği görülür. Ancak bu olumlu kullanımlar, kavramsal düzeyde kalmaktan öteye geçememiş, hiçbir kimse de olumlu anlamda bir mezhep nisbesi olarak bu ismi şahsına nispet etmemiştir. Kavramı olumlu anlamda kullanan Ebû Hanîfe bile mezhep nisbesi olarak onun kendisine yakıştırılmasına karşı çıkmıştır. Ancak o ısrarla bu kavramın olumlu anlamını ve arkasında yatan olumlu düşüncüyü savunmuştur. İrcâ kavramının dışlayıcı fonksiyon yüklenerek olumsuz anlamda kullanımı daha yaygın olmuş hatta olumlu anlamda kullanımın bastırılmasına yol açmıştır. Zahid el-Kevserî'nin Ebû Hanîfe'nin Osman el-Bittî'ye gönderdiği *Risâle*'sinin altına düştüğü nota göre ircâ lakabını Ehl-i

¹⁰ Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal* (A.A. Mihnâ-A.H. Fâ'ûr), Beyrut 1410/1990, I, 161-162.

¹¹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ebsat* (Hans Daiber, *The Islamic Concept of Belief in the 4th/10th Century*), Bikoşha Co. Ltd, Japan 1995, s. 126-130.

Sünnet hakkında yergi anlamında ilk kullanan kişinin Haricîlerden Nafi' b. Ezrak olduğu görülür.¹² Mâtürîdî (ö. 333/944) yERICI anlamda bu ismi ilk kullananların Haşviyye dediği Ehl-i Hadîs, Mu'tezile ve Şia olduğunu dile getirir. Çağdaşı Şîî/İsmailî alimlerden Ebû Hâtim er-Razî (322/933) de Mâtürîdî'nin bu tespitlerini doğrulayan bilgiler verir.¹³ Bu kavramın kullanılma zamanı konusunda Lâlekâî (ö. 418/1027) Emevîlere karşı ayaklanan Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as (ö. 85/704) olayını ve onun hezimetini sonrasını işaret eder.¹⁴

B. İrcânın Kapsamı

İrcânın kapsamı yani hangi grupları ya da mezhepleri içine aldığı hususunda firak edebiyatçılarının tam bir uzlaşısı içerisinde oldukları söylenemez. Sözelimi Mâtürîdî'nin çağdaşı Hanefî alimlerinden Ebû Mutî' en-Neseî (318/930), Mürcie kapsamına giren mezhepleri Târikiyye, Sâyibiyye, Râciyye, Şâkiyye, Beyhesiyye, Müstesniyye, Haşviyye, Ameliyye, Menkûsiyye, Müşebbihe, Eseriyye, Bid'iyye şeklinde on iki fırka olarak sıralar ve ircâ yakıştırmasını en çok kullanan Ehl-i Hadîsi; Müşebbihe, Haşviyye ve Eseriyye adları ile Mürcie içine dahil eder.¹⁵ Öte yandan bazı tasniflerde Ebu Hanife ve takipçilerinin de bu kapsamda değerlendirildiği görülür.¹⁶ III. asır Şîî alimlerinden Sa'd b. Abdullah el-Kummî (ö. 301/913), Şia, Mürcie, Mu'tezile ve Havâric şeklinde dört asıl mezhep sayar ve Mürcie'yi bütün Ehl-i Sünneti içine alacak genişlikte kullanır. Onun saydığı dört Mürcie fırkası, Cehmiyye, Gaylaniyye, Mâsiriyye, Şukkâk/Haşviyye şeklindedir. Böylelikle Mâsiriyye içinde değerlendirdiği Ebû Hanîfe ile Şukkâk/Haşviyye içinde

¹² bk. Zahid el-Kevserî, "70. sayfadaki dipnot", Ebû Hanife, *Risâle Ebî Hanife ilâ Osman el-Bittî*, Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, İstanbul 1981, s. 70;

¹³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 613-618; Ebû Hâtim er-Razî, *Kitâbü'z-zîne*, Ubeydullah Sellam es-Samarrâî, *el-Guluv ve'l-firaku'l-Gâliyye fi'l-hadârati'l-İslamiyye*, Bağdat 1982, s. 262-265.

¹⁴ Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehlî's-Sunne ve'l-cemaa'* (nşr. Ahmed el-Gamidî), Beyrut 1420, V, 1084.

¹⁵ Ebû Mutî en-Neseî, *Kitâbü'r-red alâ ehlî'l-Bid'a* (nşr. Marie Bernand), *Annales Islamologiques*, XVI (1980), s. 62, 114-124.

¹⁶ Harizmî, *Mefâtihu'l-ulûm*, Kahire 1401/1981, s. 20-21.

saydığı Malik, Şafîi ve İbn Ebî Leylâ gibi fakihleri Mürcie kapsamına sokar.¹⁷ Ebû Hâtim er-Razî (ö. 322/933) çerçeveyi daha da genişletir ve neredeyse Şia dışındaki bütün grupları bu kavram kapsamına dahil eder. Onun verdiği mezhep isimleri Ashâbü'l-Hadîs, Haşviyye/Müşebbihe, Şukkâk, Mâlikiyye/Şâfiyye, Ashâbü'r-Rey, Cehmiyye, Gaylâniyye, Madiriyye, Şemriyye, Dıriyye şeklindedir. Ebû Hanîfe'yi Ashâbü'r-Rey içinde sayması beklenirken Kummî gibi Mâdiriyye diye isimlendirdiği Masriyye içinde gösterir.¹⁸ Ehl-i Hadis grubundan Malatî (ö. 377/987) ana bid'at mezheplerini, Zındıklar, Cehmiyye, Kaderiyye, Mürcie, Rafiziler ve Haruriyye olarak sayar, Mürcie'nin kollarına yer vermez, ancak diğer kaynaklarda Mürcie içinde sayılan Cehmiyye'yi ana mezhep olarak gösterir.¹⁹ Zâhirîlerden İbn Hazm (456/1064) Neccâriyye ve Kerrâmiyye'nin yanı sıra Eş'arîleri de Mürcie'den sayar. Başta Ebü'l-Hasan el-Eş'arî olmak üzere, Bâkılânî, Simnânî ve İbn Furek gibi mezhebin önde gelenlerini ve ilk Sünnî kelimcilerden İbn Küllâb el-Basrî'yi bu kategoriye dahil eder.²⁰ Hanefî alimlerinden Ebü'l-Yüsr el-Bezdevî (ö. 493/1100) ise, Mürcie fırkaları çok sayıda olduğunu belirttiğinden sonra başlıcalarının Eshâbu Gaylân, Ashâbu Ebî Şemr ve Ashâbu Muhammed b. Şubeyb şeklinde üç grup sayar ve bunların iman dışındaki konularda bazılarının Mu'tezile'ye, bazılarının Şia'ya ve bazılarının Hariçîler'e yakın düşündüklerine işaret eder.²¹ Burada dikkat çekici olan başkalarına karşı ircâ ifadesini en çok kullanan Hanbelîlerin Mürcie içinde sayılmalarıdır. Hanbelî alimlerden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) bunların on iki fırka olduğunu belirtir ancak Târikiyye, Sâibiyye, Râciyye, Şâkkiyye, Beyhesiyye, Menkûsiyye, Müstesniyye, Müşebbihe, Haşviyye, Zahiriyye ve Bid'iyye şeklinde on bir

¹⁷ Nevbahtî, *Firaku's-Şia* (nşr. Hellmut Ritter), İstanbul 1931, s. 6-7; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-firak* (nşr. Muhammed Cevad Meşkur), Tahran 1963, s. 6, 8, 15.

¹⁸ Ebû Hâtim er-Razî, *Kitâbü'z-zîne* (nşr. Abdullah S. es-Semarraî), Bağdat 1982, s. 267-269.

¹⁹ Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red* (nşr. Muhammed Zahid el-Kevserî), Bağdat 1388/1968, s. 91.

²⁰ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ahvâi ve'n-nihal*, Beyrut 1406/1986, IV. 2004-227.

²¹ Ebü'l-Yüsr el-Bezdevî, *Usûlü'd-dîn* (Hans Peter Linss), Kahire 1283/1963, s. 242, 252.

fırka sayar. Onun İbn Hazm'ın mezhebi Zahirîyye'yi kapsam içine dahil etmesi ilginçtir.²² Bir başka Hanbeli alim Abbâs es-Seksekî ise Mürctie kapsamında Cehmiyye, Kerrâmîyye, Merîsiyye, Küllabiyye, Haşviyye, Neccâriyye, İlhâmîyye, Mukâtîliyye, Muhâcîriyye, Ca'diyye, Sufistâiyye, Hayriyye, Şebîbiyye, Sevbâniyye, Lafziyye, Semriyye, Gaylâniyye ve İbâhiyye şeklinde on sekiz mezhep sayar ancak saydığı isimlerin çoğu biraz önce zikredilen İbnü'l-Cevzî'nin verdiği isimlerden farklıdır. Ayrıca onun Sufistaiyye dediği felsefe ekollerinden Sofistleri Mürctie içinde sayması dikkat çekicidir.²³

Eş'arî fırak müellifleri, Abdulkahir el-Bağdadî'den (ö. 429/1037) itibaren farklı bir tasnife gider ve temel eğilimlerine göre Kaderî Mürctie, Cehmî Mürctie ve Hâlis Mürctie şeklinde üç ana mürციü grubu tespit eder. Aslında Abdulkahir el-Bağdadî'nin yapmak istediği sanki diğerlerinin karışık ve karmaşık olarak verdiği tasnifi daha düzenli ve sistematik hale getirmektir. Ancak o, son grup olan Hâlis Mürციileri öncelikle dikkate alır ve onları Yunusiyye, Gassaniyye, Sevbaniyye, Tûmeniyye ve Merîsiyye diye beş grup olarak sayar. Ardından diğer iki ana grup hakkında toplu ve özet bir bilgi verir. Bağdadî'yi takip eden Ebû Muzaffer el-İsferâyînî (ö. 471/1077) üçüncü grubu İrcâ-i Mahz olarak niteler ve selefinin kitabında yer verdiği beş fırkanın ismini sayar. Şehristanî (ö. 548/1153) ise bunlara ek olarak Havaric Mürციiesi şeklinde bir ana grup daha ekler ve ardından sadece Hâlis Mürctie diye tanımlanan altı fırka hakkında malumat verir. Ancak o, önceki iki müelliften farklı olarak Merîsiyye'yi dışarıda bırakır Ubeydiyye ve Sâlihiyye'yi ilave eder. Genel bir tasnife gitmeyen ve beş Mürctie mezhebi sayan Fahreddin er-Razî (ö. 606/1210) ise Hâlidîyye şeklinde bir ilavede bulunur.²⁴ Eş'arî kelamcısı Seyfeddîn el-Âmidî (ö.

²² İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Beyrut 1413/1992, s. 21.

²³ Abbâs es-Seksekî, *el-Bürhân* (nşr. Halil Ahmed İbrahim el-Hâc), Beyrut 1400/1980, s. 17.

²⁴ Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark*, s. 202-207; a. mlf., *el-Milel ve'n-nihal*, s. 138-141; İsferâyînî, *et-Tabsîr*, s. 97-99; Şehristanî, *el-Milel*, I, 161-169; Fahreddin er-Razî, *İ'tikâdâtü fıraki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* (nşr. Muhammed M. El-Bağdadî), Beyrut 1407/1987, s. 93-95.

631/1233) seleflerinin yolunu tutarak sadece Halis Mürcie mezheplerini Yunusiyye, Ubeydiyye, Gassaniyye, Sevbaniyye ve Tume'niyye şeklinde beş mezhep olarak verir. Diğerlerinden farklı olarak Merîsiyye'yi bir mezhep olarak değerlendirmez, Bişr el-Merisî'yi Tume'niyye taraftarları içinde gösterir. Sâlihî ve Gaylân gibi isimleri ircâ ile kader görüşünü birleştirenler arasında sayar.²⁵

C. Tarihte Mürcî Sayılanlar

Erken dönem yani selef-i salihîn denilen ilk üç nesil içinde tabîinden başlayarak ircâ kategorisine dahil edilen oldukça fazla şahsiyet bulunmaktadır. Bunlar içinde ilk akla gelenler, tabîinden Saîd b. Cübeyr, tebeu't-tabîinden Amr b. Murre (ö. 116/734), Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Amr'ın öğrencisi olan Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772) gibi şahsiyetlerdir. Bunların listesini Sönmez Kutlu'nun *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* adlı eseri ile Hüseyin Kahraman'ın *Kûfe'de Hadîs* adlı çalışmasında bulmak mümkündür.²⁶ Listeye bakıldığında muhaddislerin çoğunluğu oluşturduğu söylenebilir. Bu durum listenin büyük ölçüde ravî tenkidi kitaplarından elde edilmiş olmasından kaynaklanabilir. Bunların yanında Gaylân ed-Dımaşkî gibi ilk kaderîler arasında sayılan ve Cehm b. Safvân gibi cebrîler arasında görülen bazı şahsiyetler de vardır. Siyasî açıdan değerlendirildiğinde Said b. Cübeyr, Mâsirî ve Gaylân'ın Emevîlere muhalefet ettiği görülür. Bunlardan Saîd b. Cübeyr ile Gaylân, Emevî idaresi tarafından idam edilmiştir.²⁷

Mürcie'nin lider kadrosu ya da lideri olarak tanımlananlar konusunda da yine karışıklık ve karmaşa söz konusudur. Naşî el-Ekber (ö. 293/906) Mürcie liderleri olarak sadece Gaylân ed-Dımeşkî, Ebû Hanîfe ve Cehm b. Safvân'a yer verirken çağdaşı olan Nevbahtî (ö. 310/922) mürcî liderleri olarak Cehm b. Safvan, Gaylan ed-Dımaşkî, Amr b. Kays el-Mâsır ve Ashabü'l-hadîs'i sayar; Ebû Hanîfe'yi de Mâsır'ın mezhebi olan Mâsırıyye'nin men-

²⁵ Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fî usulî'd-dîn* (nşr. Ahmed Muhammed el-Mehdî), Kahire 1423/2002, V, 84-89.

²⁶ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 84-91; Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadîs*, Bursa 2006, s. 352-354.

²⁷ Bağdadî, *el-Fark*, s. 202; Ebû Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr*, s. 97.

subu olarak gösterir.²⁸ Şehristanî ircâ görüşünü ilk ortaya atanın Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye b. Ali b. Ebû Talib olduğunu ve çeşitli bölgelere mektuplar yazdığını söyler ardından “ancak bu kişi, Mürcie’ye nispet edilen *iman ettikten sonra amel terk edilebilir* görüşünde değildir, sadece *kebîre sahibinin tekfir edilemeyeceğini savunur*” kaydını düşer.²⁹ Benzer bilgileri tekrarlayan Makrizî (ö. 845/1442) ilave olarak onun mektuplarının ircâyaya davet içerikli ve amaçlı olduğu kaydına yer verir.³⁰ Şehristanî'nin verdiği Mürchie listesinde şu isimler yer alır: Hasan b. Muhammed b. Hanefiyye b. Ali b. Ebû Tâlib, Saîd b. Cübeyr, Talk b. Habîb, Amr b. Mürre, Muharib b. Ziyad, Mukatil b. Süleyman, Zer b. Abdullah b. Zürâre, Amr b. Zer, Hammad b. Süleyman, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî ve Kadîd b. Ca’fer. Bu malumatı verdikten sonra Şehristanî şu notu düşer: “Bunların tamamı hadîs imamlarıdır. Büyük günah işleyen kişiyi tekfir etmezler, Hariciyye ve Kaderiyye’nin aksine onların ebedî azap çekeceklerine hükmetmezler”.³¹ Makrizî de imamlardan bir grup Mürchiedendir der ve Saîd b. Cübeyr, Talk b. Habîb, Amr b. Mürre, Muharib b. Dîsar, Amr b. Zer, Hammâd b. Ebû Süleyman ve Ebû Mukâtil gibi isimlerden oluşan bir liste verir. O da Şehristanî gibi “Ancak bunlar, kebire sahibi konusunda Kaderiyye, Hariciyye ve Mürchie’ye muhalefet ederler, sahâbeye sövmezler ve onlara dil uzatmazlar” kaydını düşer.³² Hanefîlerden Ebü'l-Yüsr el-Bezdevî, Mürchie'nin lider grubu olarak Gaylân ed-Dımaşkî, Muhammed b. Şebîb ve Ebû Şemr’i sayar.³³ Hanbelî alim Seksekî ise Mürciî müellifler olarak

²⁸ Naşî el-Ekber, *Mesâilü'l-imâme* (nşr. Josef Van Ess), Beyrut 1971, s. 62; Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, s. 6-7.

²⁹ Şehristanî, *el-Milel*, I, 166.

³⁰ Makrizî, Makrizî, *Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr –el-Hitatü'l-Makriziyye-* (nşr. Halil el-Mansur), Beyrut 1418/1998, IV, 178.

³¹ Şehristanî, *el-Milel*, I, 168-169. Çağdaş ilim adamlarından Muhammed Ebû Zehra aynı isimleri kitabında saydıktan sonra bunların tamamı hadîs imamlarıdır, büyük günah dolayısıyla bunlar, hiç kimseyi kafir saymazlar ve ebedî cehennemde kalacaklarına hükmetmezler kaydını düşer. Ardından da benim kanaatim bu tür isimlendirmelerin böylesi önemli imamlar hakkında kullanılmamasıdır der. bk. *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire ts., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, s. 116-117.

³² Makrizî, *el-Mevâiz*, IV, 178.

³³ Ebü'l-Yüsr el-Bezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 252.

İbnü'r-Ravendî, Muhammed b. Sebî, Hasan b. Muhammed b. En-Neccâr ve Muhammed b. Kerrâm'ın isimlerine yer verir.³⁴

Buraya kadar verilen bilgilerdeki dikkat çekici nokta, hadisçiler tarafından Mürcîîlikle nitelenenlerin genellikle ilk üç nesil içinde yer alan şahıslar ile sınırlı kalmış olmasıdır. Bunun sebebi de hadîs tedvininin büyük ölçüde bu üç nesil ile tamamlanmasıdır. Dolayısıyla ravî tenkit ve değerlendirmeleri de büyük ölçüde anılan dönemde yaşamış hadis imamları hakkındadır. Hadis tenkitçileri yaptıkları değerlendirmelerde râvîlerin mezheplerini de söz konusu ettiklerinden *Mürcîî* nitelemelerinin hadis tenkidi çerçevesinde gerçekleştiğini dikkate almak gerekir. Şu da bir gerçek ki, bu şekilde râvî tenkidi çerçevesinde yapılan eleştiriler zaman içinde bu kişilerin imanî konumlarını sorgulayan bir boyuta taşınmıştır. Ancak hadisçilerin Mürcîî listesi ile fırak müelliflerinin listesinin birbirini tuttuğu söylenemez. Sözelimi Eş'arî'nin *Makalât'*ında adı geçen Mürcîîler içinde, hadisçilerin saydığı kişilerin çok azı yer alır. Her iki kesimde de ortak olarak yer alan isim Ebû Hanîfe'dir. Ancak sonraki Eş'arî fırak kitaplarında Ebû Hanîfe'nin kategori dışına çıkarıldığı görülür. Mürcie hakkındaki bu belirsizliği ve karışıklığı daha açık görmek bakımından önderleri arasında sayılan birkaç mürcîî şahsiyeti incelemekte yarar vardır.

Kaynaklarda en çok Mürcîîlikle itham edilen kişi, tabîînin fakihlerinden Ebû Abdullah Saîd b. Cübeyr b. Hişam'dır.³⁵ Bağdat Nizamiyesi'nin kurucu üstadı Ebû İshak eş-Şirazî'nin (476/1083) verdiği bilgiye göre o, Kûfe'nin en önde gelen fakihlerindedir. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas bile kendilerine soru soran kişileri ona yönlendirir ve bazı hususları onun daha iyi bildiğini söylerlerdi. Şirazî'nin Hasîf'ten naklettiği şu söz onun dönemindeki itibarını yeterince ifade eder: "Talakı en iyi bilen Saîd b. Müseyyeb'dir, haccı en iyi bilen Atâ'dır, helal ve haramı en iyi bilen Tâvûs'tur, tefsiri en iyi bilen Mücahid'dir, buların hepsini kendi-

³⁴ Seksekî, *el-Bürhân*, s. 17.

³⁵ Sönmez Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 86-87.

sinde toplayan Saîd b. Cübeyr'dir".³⁶ Üstelik Şirazî kitabında onun mürciîliği ile ilgili bir kayda yer vermez. Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) verdiği bilgiye göre Saîd, Emevîlere ters düştüğünden Haccac tarafından genç yaşta idam edildi. İdamını duyup Kufe'den kaçan ünlü hadisçilerden Dahhâk b. Müzahim onun öğrencisi idi.³⁷ Öte yandan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Mürciîlerden bahsettiği yerde Saîd b. Cübeyr ismine yer vermezken Abdulkâhir el-Bağdadî onu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat fakîhleri arasında sayar.³⁸ Saîd b. Cübeyr'i Mürciî sayanlar genellikle Ehl-i Hadîs grubudur. Onlardan Fesevî'nin (ö. 277/890) naklettiği Ebû Hanîfe ile Hammad b. Zeyd arasında geçen konuşma ilginçtir: "Hammâd b. Zeyd şöyle dedi: Mescid-i Haram'da Ebû Hanîfe'nin yanına oturdum. Saîd b. Cübeyr'den bahsetti ve onun Mürciî olduğunu söyledi. Ona, 'sana bunu kim söyledi' dedim. Salim el-Eftas dedi. Ben de Sâlim'in kendisi Mürciîdir dedim."³⁹ Buradaki temel karışıklık ve çelişki, Mürciî olmakla itham edilen Ebû Hanîfe'nin Saîd b. Cübeyr'i ircâyâ nispet ettiğinin ima yoluyla iddia edilmesidir.

Tebeü't-tabîîn mürciîlerinden sayılan Amr b. Murre ve Mis'ar b. Kidâm hakkında coğrafyacı Makdisî el-Beşşarî'nin (ö. 380/990) verdiği bilgi ise son derece aydınlatıcıdır:

"Mis'ar b. Kidâm'ın (ö. 155/772) naklettiğine göre Amr b. Murre'ye (ö. 116/734) bir şahıs gelir ve bir konuda danışmak istediğini söyler. Aralarında şöyle bir muhavere geçer:
-Ben bir çok grubun içine girdim. Girişim Kur'an ile oldu, çıkışım da Kur'an ile oldu. Sonunda eli boş vaziyette ortada kaldım.
-Allah için, sen bana danışmak için mi geldin?
-Bir olan Allah'a yemin olsun ki, evet ben sana danışmak için geldim.

³⁶ Ebû İshak eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Halil el-Mîs), Beyrut ts. Daru'l-Kalem, s. 82-83.

³⁷ Ömer en-Nesefî, *el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Nazar Muhammed el-Feryâbî), Mektebetü'l-Kevser, 1412/1991, s. 148-149; Sönmez Kutlu, *Mürchie ve Tesirleri*, s. 86-87.

³⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (nşr. Hellmut Ritter), Wiesbaden 1980, s. 132-154; Abdulkahir el-Bağdadî, *Usûlî'd-dîn*, İstanbul 1346/1928, s. 311.

³⁹ Ebû Yusuf el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Tarih* (nşr. Halil el-Mansûr), 1419/1999, III, 100.

-Onların Muhammed'in (s) peygamberliği ve Allah'tan getirdiğinin hak olduğunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

-Kur'an'ın Allah'ın kitabı olduğunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

-Allah'ın dininin İslam olduğunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

-Kabe'nin kible olmasında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

-Namazın beş vakit olmasında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

-Ramazan ayında oruç tutulmasında ihtilaflarını gördün mü?

-Hayır.

-Allah'ın evine Kabe'ye hac edilmesinde ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

-Zekat hakkında yani yüz dirhemde beş dirhem zekat olacağı konusunda ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

-Cenabetten sonra gusül yapılmasının farz olmasında ihtilaf ettiklerini gördün mü?

-Hayır.

Amr b. Mürre böyle birkaç soru daha sorduktan sonra şu ayeti okudu: "O Allah ki, sana Kitabı indirdi. Onun bir kısmı muhkem ayetlerdendir –ki bunlar kitabın esasını teşkil ederler- diğerleri de müteşâbih ayetlerdir."⁴⁰

-Muhkemin ne olduğunu biliyor musun?

-Hayır.

-Muhkem ümmetin üzerinde birleştikleridir, müteşâbih ise ihtilaf ettikleridir. Niyetini muhkem yönünde tut. Müteşâbih ayetlere yönelmekten ve dalmaktan sakın!

-Senin elinle beni irşat eden/doğruya kavuşturan Allah'a hamd olsun. Allah'a yemin olsun ki, ben senin huzurundan güzel bir hal ile ayrılıyorum.

Amr b. Mürre sözünü şöyle tamamladı: Sultan, Ehl-i Kitabı davet etti onlar da daveti kabul ettiler, fakat sultan sizin de

bildiğiniz gibi onları kovdu. O, onları çağırdığı gibi sizi de çağırıyor ve onları kovduğu gibi sizi de kovacak. Size gereken ilk emirdir (el-emru'l-evvel). Bu noktada Makdisî devreye girer ve ilk emrin, öncekilerin (el-mutekaddimûn) üzerinde birleştikleri şey olduğunu belirtir. Akabinde Makdisî şöyle bir duada bulunur: Bu hikayeyi düşünen, sevâd-ı a'zam olan dört mezhepten (Hanefî, Malikî, Şafiî ve Ehl-i Hadîs) birine tutunan, Müslümanları ayrılığa düşürecek şeylerden dilini tutan ve dinde aşırılığa gitmeyen kişiye Allah rahmet etsin.”⁴¹

Bu alıntudan Misar b. Kîdam ve Amr b. Mürre'nin dindar, hoşgörülü, dinî gruplara eşit mesafede duran ve bir mezhebe mensubiyetlerinin olmadığı anlaşılır. Ancak Hadîs Ehli tarafından kalemeye alınan terâcim-i ahvâl ve tabakât kaynaklarına baktığımızda bu kişilerin Kufe'nin önde gelen Mürcîileri olduğunu öğreniriz. Hatta İmam Buharî (ö. 256/870) hiçbir kaynağa dayanmadan ve bir senet ortaya koymadan Amr b. Mürre için “Ben mürcîyim dedim”⁴² şeklinde bir söz nakleder. Amr b. Murre her ne kadar hadisçiler tarafından sahabeden rivayeti olmaması dolayısıyla tebau't-tabîinden kabul edilse de H. 116'da ölmesi göz önünde bulundurulduğunda tabîinden olması kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanı sıra o, Buharî'nin de içinde bulunduğu hadisçiler tarafından Kufe'nin dört önemli hadisçisinden biri sayılır ve sözüne, tavrına güvenilen bir şahsiyet kabul edilir. Yukarıda verilen bilgilerden de onun gruplaşmalara ihtiyatlı ama hoşgörü ile yaklaştığı kucaklayıcı ve kuşatıcı bir tavır sergilediği anlaşılır. Mürcîi yakıştırmasının daha çok Mu'tezile, Ehl-i Hadis ve Şia taraftarlarınca kullanıldığı dikkate alınır, bu kişinin o görüşlerden birini benimsememesi, yeni söylem ile duruşunu belirlememesi, gevşek ve esnek bir yapıda görülmesine ve bundan dolayı da mürcîilikle itham edilmesine neden olmuş olabilir.⁴³ Öte yandan Bağdat Mu'tezile'sinden Ebü'l-

⁴¹ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, (nşr. M.J. De Goeje), E.J. Brill 1906, s. 315-317.

⁴² Buharî, *Târîhu'l-kebîr* (nşr. Haşim en-Nedvî), Beyrut ts., VI, 368.

⁴³ Amr b. Murre ve Misar b. Kîdam'ın mürcîilikle nitelenmesi hususunda bk. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 88-89; Hüseyin Kahraman, *Küfe'de Hadîs*, s. 352-353.

Kasım el-Belhî, hem Amr b. Mürre'yi hem de Misar b. Kidâm'ı Mu'tezile kategorisi içerisinde dahil eder.⁴⁴

İlk üç nesil içinde mürcîlikle itham edilen kişilerin başında Ebû Hanîfe gelir. Onu mürcî sayanlar genellikle Mu'tezile, Şia ve Ehl-i Hadîs taraftarlarıdır. Sözelimi Naşî el-Ekber, Ebû Hanîfe'yi, Gaylân ed-Dimeşkî ve Cehm b. Safvân ile birlikte üç mürcî liderinden biri kabul ederken Nevbahtî onu Amr b. Kays el-Mâsîra nispet edilen Mâsiriyye'nin bir mensubu olarak kaydeder. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Mürcie'nin dokuzuncu fırkasının sahibi olarak Ebû Hanîfe'yi gösterir. Batınî müellif Ebû Temmâm ise üçüncü Mürcie fırkasının imamı sıfatıyla Ebû Hanîfe'ye yer verir.⁴⁵ Ancak Ebû Hanîfe'nin ne kendisi ne de taraftarları onun mürcîliğini kabul ederler. Zaten kendisinin Mürcie'den olmadığını ifade eden ve bu konuda yapılan ithamların haksız olduğunu dile getiren Osman el-Bittî'ye (ö. 145/760) yazdığı müstakil risalesi de vardır.⁴⁶ Şu kadar var ki, H. IV ve V. asırlardan itibaren Sünnî çevrelerde Ebû Hanîfe'ye yönelik Mürcie ithamına pek yer verilmez. Nitekim Eş'arîlerin önde gelenlerinden Abdulkahir el-Bağdâdî, Ebû Hanîfe'yi Sünnî fakihlerin ilk mütekellimleri arasında gösterirken Bağdat Nizamiyesinin ilk üstadı Ebû İshak eş-Şîrâzî, onun fıkıh bilgisinden sitayişle bahseder ama Mürcîliğine değinmez.⁴⁷ Şehristânî ise, ona yönelik mürcîlik yakıştırmayı hayretle karşılar ve *iman kalp ile tasdik olup ne artar ne eksilir* demesi dolayısıyla bu şekilde anılmış olabileceğine işaret eder. Ona göre Mu'tezile ve Hâricilerden Vaîdiyye kendi görüşlerinde olmayan herkesi Mürcie kapsamında görmüştür. Bu lakabın Ebû Hanîfe'ye bunlar tarafından verilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.⁴⁸ Benzer görüşleri

⁴⁴ Ebû'l-Kasım el-Belhî, "Bâbu Zikri'l-Mu'tezile min Makâlâtî'l-İslâmiyyîn", *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1406/1986, s. 104-106.

⁴⁵ Naşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, s. 62; Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 7. Eş'arî, *Makâlât*, s. 138; Ebû Temmâm, *Bâbü's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere*, W. Madelung-Paul E. Walker, *An İsmaili Heresiography*, Brill 1998, s. 84.

⁴⁶ Ebû Hanife, *Risâle Ebî Hanîfe ilâ Osman el-Bittî*, Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul 1981, s. 65-70 (trc. 77-82).

⁴⁷ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s 308; Ebû İshak eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 87-88.

⁴⁸ Şehristânî, *el-Milel*, I, 164. Çağdaş ilim adamlarından Muhammed Ebû Zehra da benzer görüşü paylaşır. bk. *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, s. 116

Eş'arî kelimcilerinden Amidî de paylaşır. Ona göre Mu'tezile kader konusunda muhalif olan herkesi Mürcîî diye isimlendirmiş ve Ebû Hanîfe'yi bu yüzden ircâ çerçevesine dahil etmiştir.⁴⁹ Kanaatimizce bu lakabın Ebû Hanîfe'ye verilmesinde Ehl-i Hadîs diğerlerine nazaran daha büyük bir rol oynamıştır. Bu gruptan Fesevî'nin Ebû Hanîfe ile ilgili naklettiği bilgiler bunun açık göstergesidir. Nitekim Fesevî, Ebû Yusuf'un ağzından onun hem Mürcîî hem de Cehmî; diğer çağdaşlarının ağzından da onun *şer odağı olduğunu söyler ve hakkında İslam'a zararlı, hakikatle arasında perde bulunan ve İslam'ın önündeki engel gibi nitelermeler nakleder.* Hz. Ali sevgisi dolayısıyla Şûilikle itham edilen Kûfe Kadısı Şerîk b. Abdullah'ın Ebû Hanîfe hakkındaki sözleri ise değerlendirme ve eleştiriden çok hakaret içeriklidir. Yine Ehl-i Hadîs müelliflerinden Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) eserinde de aynı yakıştırmaları bulmak mümkündür.⁵⁰

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Mürcie-i Hâlise olarak sınıflandırdığı mezhep mensuplarının bir kısmının Ebû Hanîfe ile olan irtibatına dikkat çeker. Sözgelimi Gassaniye fırkasının imamı olarak gösterilen Gassân, fikhî bilgilerini Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'den almıştır. Öte yandan bizzat kendisi *iman* konusundaki görüşlerinin Ebû Hanîfe'nin görüşleri ile

⁴⁹ Âmidî, *Ebkâr*, V, 88.

⁵⁰ Fesevî'nin naklettiği sözlerden bir kaçını konunun açıklığa kavuşması için örnek olarak vermekte yarar vardır: "Said b. Salim dedesinden naklediyor: Ebu Yusuf'a Ebû Hanîfe mürcîî mi diye sordum, evet dedi. Cehmî midir dedim, evet dedi. Peki sen ona göre nerde duruyorsun dedim, Ebû Hanîfe müderristir, güzel olanı ondan aldık, kötü olanı almadık, dedi." Aynı kitapta Ebû Yusuf da zemmedilir. Abdullah b. Mübarek'in ağzından "Ebu Yusuf'un arkasında namaz kılasan iade et", "Ya'kub'un (Ebu Yusuf) anıldığı mecliste oturmaktan nefert ederim" şeklinde sözler aktarılır. "Süfyan şöyle dedi: Müslümanlara Ebû Hanîfe'den daha zararlı bir kimse olmadı.", "Abdurrahman dedi: Ebû Hanîfe ile hak arasında perde vardır.", "Süleyman b. Harb dedi: Ebû Hanîfe ve arkadaşları, Allah yolunun engelleyicileridir.", "Ebû Nuaym, Şerîk b. Abdullah'tan işitti: Bir kavmin içinde şarap satıcısının bulunması, onların içinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini nakleden birinin bulunmasından daha iyidir." (*el-Ma'rife ve't-tarih*, III, 95-98). Şerîk b. Abdullah hakkında bk. Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadîs*, s. 350-351. Benzer rivayetleri Ehl-i Hadîs'in önde gelenlerinden Lâlekâî de (ö. 418) nakleder. Hatta delil sadedinde bir sarhoşun ağzından çıktığı iddia edilen "Ey Ebû Hanîfe! Ey mürcîî!" şeklindeki yakışsız hitabı bile aktarır. (bk. *Şerhu usûli i'tikâdi Ehlî's-Sunne ve'l-Cemaa'*, V, 1068-1082.

aynı olduğunu ileri sürmüştür. Yanı sıra Merîsiyye fırkasının imamı olarak gösterilen Bişr b. Gıyas el-Merîsî ise Ebu Yusuf'un görüşü üzeredir. Diğer Mürcîî fırkaların görüşleri de incelendiğinde aşağı yukarı Ebû Hanîfe'nin görüşleri ile örtüştüğü görülür.⁵¹ Bu bilgiler doğrultusunda Halis Mürcie denilen kişilerin de Ebû Hanîfe ile bir şekilde irtibatının bulunduğu söylenebilir. Nitekim Şehristanî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Hanîfe'nin yanı sıra hocalarından Hammad b. Süleyman ve öğrencilerinden Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî ve Kadîd b. Ca'fer de mürcîî kategorisine dahil edilmiştir.⁵²

Mürcîîliği konusunda neredeyse firak yazarlarının ittifak ettiği Bişr b. Gıyas el-Merîsî, aslında Ebû Yusuf'un öğrencilerinden bir Hanefî fakihidir. Onun en dikkat çeken ve tepki toplayan görüşü Kur'an'ın mahluk olduğunu iddia etmesi ile Cehm b. Safvan'ın görüşü doğrultusunda Allah'ın sıfatlarını reddetmesi ve ru'yetullah'ın gerçekleşmesini öngörmemesidir. Mürcîî olarak nitelenmesine sebep olan görüşü ise, Ebû Hanîfe gibi imanun tasdik ve ikrardan ibaret olduğunu benimsemesi ve günahkâr müminin cehennemde ebedî kalmayıp cezasını çektikten sonra cennete gireceğini savunmasıdır. Bişr el-Merîsî eğer önceki görüşlerine göre değerlendirilirse Mu'tezilî sayılması gerekir. Onu, iman'ın tarifi ile ilgili görüşü dolayısıyla Mürcie'den saymak yerine Ebû Hanîfe tabiiileri arasında saymak daha doğru görünmektedir. Osman ed-Darimî'nin Cehmî, Makrîzî'nin Mu'tezilî olarak nitelediği Bişr el-Merîsî'yi belki de A. Saim Kılavuz'un tercihi doğrultusunda herhangi bir mezhebe müntesip saymamak daha doğrudur.⁵³ Zaten görüşlerinin mezhep haline geldiği ve takipçilerinin bulunduğu dair yeterli bilgi de yoktur.

⁵¹ Abdulkâhir el-Bağdadî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 138-141.

⁵² Şehristanî, *el-Milel*, I, 168-169.

⁵³ bk. Osman b. Saîd ed-Darimî, *Reddü'l-Îmâm ed-Darimî alâ Bişr el-Merîsî el-Anîd* (nşr. Muhammed Hamid el-Faki), Beyrut 1358, s. 3, 7, 10; Makrîzî, *Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr*, IV, 178; Ahmet Saim Kılavuz, "Bişr b. Gıyas el-Merîsî, Hayatı, Görüşleri ve İslam Düşünce Tarihindeki Yeri", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, c.2, yıl 2, 1987, s. 106.

D. Mürçî Sayılanlara Nispet Edilen Görüşler

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Mürcie başlığı altında iman konusunda on iki, fâsık konusunda iki, küfür konusunda yedi, günahların (me'âsî) kebire olup-olmadığı hususunda iki, tevhîd konusunda iki, va'd-vaîd konusunda yedi, emir ve nehiy konusunda iki, ehl-i kiblenin günahkarları konusunda beş, küçük ve büyük günahlar konusunda iki, tövbe konusunda iki, sevap ve günahı denkleştirme (muvazene) konusunda iki, te'vil ehlinin tekfiri konusunda üç, bağışlama konusunda iki, ru'yetullah konusunda iki ve Kur'an'ın yaratılmışlığı konusunda üç farklı görüş bulunduğunu ileri sürer. Allah'ın mahiyeti, kader ve sıfat konusundaki görüşlerinde ise Mürcie'nin bir kısmının Hüseyin b. Neccâr, bir kısmının İbn Küllâb bir kısmının da Mu'tezile tarafına meylectiğini dile getirir. Bir bütün olarak ele alındığında aslında Eş'arî'nin saydığı maddelerin tamamı iman ve küfür konusunun içine giren hususlardır. Diğer bir deyişle buradaki temel problem kimin mü'min ya da kâfir sayılacağıdır. Onun naklettiği Mürcie'nin görüşlerinin özeti şudur: *İman marifet, ikrar, boyun eğmek ve küfürden uzak durmaktır. İmanın mahalli kalptir, organlar ve beden imanun değil amellerin mahalidir. Küfür ise bunun tersine kişinin Allah'ı bilmemesi, yalanlamasıdır. Allah'ı bilme öncelikle onun birliğini bilmedir, bunun bilgisi de akıl çıkarım (nazar) ile veya nas ile gerçekleşir. Kebire sahiplerine ceza takdir etmek Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah dilerse vaîdinin hilafına istisnâî bir karşılık takdir edebilir. Ehl-i Kible'den olanların cehennemde ebedî kalıp-kalmamaları Allah'ın iradesine bağlıdır. Sevapları günahlarından fazla çıkanlar cennete girer. Te'vil sahipleri ancak ümmetin icma ile kafir sayılır. Ru'yetullah konusunda bazısı Mu'tezile gibi Allah'ın ahirette görülmeyeceğini iddia ederken diğerleri görülebileceğini ileri sürerler. Kur'an hakkında ise bir kısmı yaratılmışlığı yönünde görüş belirtirken diğerleri çekimsen bir tavır sergilerler.*⁵⁴

Mürcie'nin görüşlerine en geniş yer ayıranlardan biri de Ehl-i Hadîs'ten Malatî'dir. Onun verdiği bilgiler de Eş'arî'de olduğu gibi daha çok iman etrafında döner. Zaten Malatî diğer fırak müellifle-

⁵⁴ Eş'arî, *Makalât*, s. 132-154.

rinden farklı olarak kitabında kişi merkezli değil görüş merkezli bir tasnife gider. Onun yaptığı tasnife göre Mürcie içerisinde on iki farklı görüş bulunmaktadır ancak o bunlardan on bir tanesinin dökümünü yapar: *a. İyi amel şirkle fayda sağlamadığı gibi haram da tevhide zarar vermez, b. İman kalbin marifetidir, dil ile söylemek ve amel gerekli değildir, c. İman esaslarını dil ile ikrar eden kişi, amel etmese de mümindir, d. Bizim imanımız Cebrail'in diğer meleklerin ve peygamberlerin imanı gibidir, f. İmanımız tamdır, büyük günah işlemekle eksilmez, g. Onlar, cennet ehli gibi hakiki anlamda mümin olduklarına inanırlar, h, İman ebedîdir, artmaz ve eksilmez, i. İman artar fakat eksilmez, j. Bu ümmette nifak olmaz, k. İman ile İslam aynıdır, aralarında derece farkı yoktur.*⁵⁵

Mürcie'den sayılanların imamet görüşü, Naşî el-Ekber'in kitabında ayrıntılı olarak yer alır. O, Mürcie'nin liderleri olarak saydığı Gaylan, Ebû Hanîfe ve Cehm b. Safvan'ın fâdılın imameti tarafında görüş belirttiklerini ve mefdulün imametine sıcak bakmadıklarını nakleder. Ebû Hanîfe, "halife Kureyş'ten olmalıdır" derken Gaylan "Arap ve Acem fark etmez her milletten imam olabilir" görüşünü ileri sürer. Sahabe arasındaki fazilet sıralamasını Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklinde kabul ederler, Cemal vakasına karışan ve Hz. Ali karşıtlarının lideri konumunda bulunan Talha ve Zübeyr'in ölmeden önce tevbe ettiğine inanırlar.⁵⁶ Öte yandan Şî müelliflerden Nevbahtî'nin aktardığına göre, imamet konusunda Mürcienin görüşü, *Hz. Peygamber'in kendisinden sonra kimseyi imam veya halife tayin etmediği, ne şahıs olarak ne de sıfat olarak bir belirlemede bulunmadığı* şeklindedir.⁵⁷ Bu görüş Ehl-i Sünnet ekolünün genel kanaati ile birebir örtüşür.

E. Mürcie'nin Mezhep Sayılması Meselesi

Yukarıda da belirtildiği üzere fırak edebiyatı müelliflerinin verdikleri Mürcie'nin kolları olarak gösterilen mezhep isimleri ve sayıları arasında bir birlik ve yeknesaklıktan bahsetmek oldukça güçtür. Her birinin verdiği Mürcie listesi hem şahıs hem de fırka bazında

⁵⁵ Malaî, *et-Tenbîh*, s. 146-156

⁵⁶ Naşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, s. 62-64.

⁵⁷ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, s. 7-8.

tutarlılıktan uzaktır. Örneğin Nevbahtî ve Kummî Mürcieyi dört alt mezhebe ayırırken Mekhûl en-Nesefî ve Eş'arî on iki mürcie fırkası şeklinde bir tasnif verirler. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin saydığı on iki mezhep, Mehhûl en-Nesefî'nin saydığı mezheplerle ne isim ne de kapsam noktasında benzerlik arz eder. Bu dört firak yazarı da aynı çağda ve nispeten birbirlerinin bilgilerini takip edebilecekleri coğrafi yakınlıkta bulunmalarına rağmen aralarında malumat birliği bulunmamaktadır. Aynı çağda yaşayan müelliflerin dahi üzerinde uzlaşmadığı bir mezhebin varlığı kuşkuya açıktır. Kur'an'ın "Allah'tan başka taptıklarınız sizin ve babalarınızın verdiği isimlerden başkası değildir. Allah onları destekleyecek bir delil de indirmedir"⁵⁸ mealindeki ayette, putlara verilen tanrılık isminin gerçekliğinin bulunmadığı ifade edildiği gibi İslam tarihi içinde ortaya çıkmış bazı mezheplerin isimlerinin gerçekliklerinin bulunmadığı da ortadadır. Çünkü bir mezhebin mezhep olabilmesi için belli şartları taşıması ve varlığına dair bir karine bulunması gerekir. Ünlü İslam coğrafyacısı Makdisî ortada dolaşan mezhep isimlerinin kiminin övgü kiminin ise yergi ifade ettiğini belirtir ve özellikle yergi ifade edenlerin çoğunun gerçeğe tekabül etmediğine işaret eder. Mahiyeti itibariyle düşünüldüğünde 'mezhep' kitlesel ve düşünsel bir bütünlüğü ifade eder. Makdisî'ye göre bu bütünlük "**seçkinler (havas), halk tabanı (avam), davetçiler ve ce-maat**"⁵⁹ şeklinde dört unsurdan müteşekkildir. Anılan dört unsur, bir mezhebin kitlesel anlamda bir organizasyon, düşünsel anlamda da sistematik bir bütünlüğü ifade etmesi için olmazsa olmaz şarttır. Ayrıca bu şart, mezhebin sadece var olması için değil, varlığını sürdürebilmesi için de gereklidir. Zira bir mezhep sürdürülebilir bir birliktelik ve düşünce örgüsü oluşturabiliyorsa, tüzel kişiliğinden bahsedilebilir. Dört unsurdan **seçkinler grubu**, oluşumun hem düşünce açısından sistematik bir bütünlük oluşturabilmesi hem de mezhep içi birlik ve beraberliğin sağlanması açısından bir zorunluluk arz eder. Tarihten günümüze insanların etkileyici, sürükleyici, yol gösterici ve tutarlı fikir üreten liderlerin peşinden gittikleri;

⁵⁸ Yusuf 12/40.

⁵⁹ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 37.

etrafında birliktelik oluşturdıkları, fikirlerini benimseyip geliştirdikleri sabit bir gerçekliktir. Liderin görevi, kısa vadede daha geniş bir alana hitap etmek, uzun vadede ise oluşan hareketin lider sonrasındaki devamını garanti altına almaktır. İkinci unsur olan *halk tabakası* mezhebin tabanı, üzerinde durulan ve faaliyet yapılan zemin ve dayanaktır. *Davetçiler* unsuru ise mezhebin varlığını sürdürmesinin ve hedeflerini gerçekleştirmesinin teminatıdır. Bu unsur, halk kitlesinin birlikteliğini ve uyumunu sağlayan temel mekanizma olmasının ötesinde, tabanın genişlemesinin de temin aracıdır. Anılan üç unsurun bir arada bulunmasıyla/ düşünülmesiyle dördüncü unsur olan topluluk (cemaat) teşekkül etmiş demektir. Aslında bu, bir unsur değil teşekkülün toplamı ve kendisidir. Cemaat, tespit edilmiş ve üzerinde uzlaşmış ilkeler doğrultusunda yaşayan ve aynı zamanda mezhebi temsil eden bir topluluktur. Özellikle temsil boyutu mezhebin varlığı ve sürekliliği için hayati önemi haizdir. Nitekim Şehristânî, mezhebin temsil ettiği görüşe 'makale' derken, bu görüş etrafında toplanan insanlara/cemaate 'fırka' demektedir. O da belli ilkeler etrafında toplanmış, bu ilkeleri benimsemiş ve kabul edilmesi konusunda gayret gösteren bir topluluktan bahsetmektedir.⁶⁰ Bu yüzden olacaktır ki, Makdisî, kendi çağı için "Bu çağda (H. III. ve IV. asır) 28 mezhep bulunmaktadır" der ve saydığı liste içinde Mürcie'ye yer vermez. Yer vermemesinin nedeni anılan şartları taşıyamasıdır. Çünkü Mürcie'nin ne lideri, ne seçkinler topluluğu ne de halk tabanı vardır. Mürcie'den olduğunu söyleyen yoktur, aksine Mürcie yakıştırmasına maruz kalan birçok insan vardır. Nitekim Makdisî, anılan 28 mezhebi tek tek saydıktan sonra Mürcie konusunda şunları söyler: "Mürcie, Ehl-i Hadîse göre ameli imandan saymayan, Kerramiye'ye göre farz amelleri yok sayan, Me'muniyye'ye göre iman konusunda çekimser (tavakkuf) davranan, Kelamcılara (Mu'tezile) göre ise büyük günah sahibi hakkında görüş bildirmeyen yani onlar için el-menzile beyne menziletayn öngörmeyendir."⁶¹ Şiîler'e göre ise "Hz. Ali karşısında yer alanları haksız bulmaktan kaçınanlar, ehl-i kible'nin tamamını zâhir ikrar-

⁶⁰ Şehristânî, *el-Milel*, I, 21.

⁶¹ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 38.

ları sebebiyle mü'min sayanlar ve bunlar için mağfiret umanlardır"⁶² Bütün bu değerlendirmeler, Mürctie kavramına yüklenen anlamın ve belirlenen kapsamın mezheplere göre ne kadar farklılık arz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu bilgilerden hareketle bir Mürctie fırkasının bulunduğunu söylemek zor ama her fırkanın bir Mürctie'sinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

F. Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Mürctie

IV./X. yüzyıldan sonra Hanefilerin çoğunluğunca itikatta imam kabul edilen Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944) 'mürctie' kelimesinin kapsamının muğlaklığından şikayet eder. Çünkü bu muğlaklık *ircâ'yı* yerenleri de içine alan bir belirsizlik doğurmaktadır. Sözelimi *ircâ'nın* kelime anlamı ve ona bağlı yorumlar dikkate alındığında, bu konuda yerici bir tavır içerisinde yer alan Haşviyye'nin ve Mu'tezile'nin de *ircâ* kapsamı içerisine girmesi kaçınılmazdır. Nitekim çağdaşı ve Hanefî mezhebine mensup Mekhûl en-Nesefî'nin bu mezhep ile ilgili verdiği bilgiler, Mâturîdî'yi haklı çıkaracak durumdadır. Çünkü o, kendilerini Mürctie dışında kabul eden ve başkalarına Mürctie ithamında bulunan neredeyse bütün grupları bu mezhep kapsamında gösterir. Diğer fırak kitapları söz konusu olduğunda da durum farklı değildir. Nitekim *ircânın* kapsamı başlığı altında vermeye çalıştığımız söz konusu tasnifler, bu çelişkili ve çarpık yapının göstergesidir.

Mâturîdî döneminde Mürctie hakkında var olan malumata baskıldığı ismi olan ancak gerçekliği bulunmayan *sözde bir mezhep* ile karşı karşıya geliriz. Aslında yukarıda verilen malumat Mâturîdî'nin endişelerini ve kuşkularını haklı çıkaran bir tabloyu gözler önüne serer. Coğrafyacı Makdisî'nin mezhep olarak yer vermediği Mürctie, gerçekte isimden müteşekkil ve hasımların birbirini suçlama aracı şeklinde kullanılmış bir yakıştırmadan ibarettir. Mâturîdî'nin Makdisî gibi keskin ve kesin bir hüküm vermemesi muhtemeldir ki, bir coğrafyacının bizzat sahaya inerek elde ettiği bilgilerin kendisinin elinde bulunmamasından dolayıdır. Yine bu sebepten Mâturîdî, mezhep hakkında kesin bir dille

⁶² Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *Kitâbü'l-makâlât*, s. 5-6, 12.

“yoktur” dememiş, ancak kavramın anlamı, kapsamı ve kullanım maksadı konusundaki endişelerini ve kuşkularını dile getirmiştir.

O, *Kitâbü't-tevhîd* adlı eserinde ircâ başlığı altında bu kavramın anlamı hususunda sözlük itibariyle pek problemin bulunmadığını belirtir ve iki husus üzerinde önemle durur. Bunlardan birincisi ircâ kavramının kapsamı ikincisi de bu kavramın kim hakkında ve niçin kullanıldığı diğer bir ifade ile maksat ve şümulünün tespitidir. Mâturîdî bu kavramın üç maksatla üç kesim hakkında kullanılmış olmasına dikkat çeker:

1. Ameli imandan cüz saymayanlar, amel ile imanı bir tutmayanlar, salih ameli imandan geriye bırakanlar hakkında kullanılmıştır. Bu iddianın arkasında yer alanların Haşviyye olduğunu dile getiren Mâturîdî, imanda istisnayı kabul etmeleri yani “inşaaallah mü’minim” demek suretiyle imanî durumlarını Allah’ın iradesine havale etmeleri ile aslında kendilerinin de *ircâ* kapsamına gireceğine dikkat çeker. Öte yandan onların *imanı amel ile özdeşleştirmek* suretiyle yaptıkları mantık yanlışlığını görmeyip doğru düşünce üreten insanları yermelerini aklın kabul etmeyeceğini vurgular ve iddialarının gerçeği yansıtmaması dolayısıyla aslında yalancı konuma düştüklerini dile getirir. Onun *Haşviyye* diye nitelediği grup *ameli imandan cüz sayan ve imanda artma-eksilmeyi kabul eden Ehl-i Hadîs*’ten başkası değildir.

2. Büyük günah işleyenlerin ahiretteki durumu hakkında kesin hüküm vermektan kaçınanlar hakkında kullanılmış olması ikinci maksadı oluşturur. Bu maksatla *ircâ* kavramını kullananların Mu’tezile mensubu olduklarını iddia eden Mâturîdî, onların bununla büyük günah meselesinde hükmün ertelendiğini veya Allah’ın iradesine havale edildiğini ileri sürdüklerini belirtir ve şöyle der: Eğer *ircâ* ile ilgili hadîs sahih ise orada kastedilen böyle bir *ircâ* değildir ve bunun bir yergi aracı olarak kullanılması uygun düşmemektedir. Zaten Ebû Hanîfe’ye sorulduğunda o, *ircâ’yı meleklerin Allah karşısında “Senin öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur”*⁶³ şeklindeki sözleri ile açıklamıştır. İnsanların gele-

cekteki durumları ile ilgili bir açıklama yapmak veya kesin hüküm ileri sürmek öncelikle Kur'an'da ifade edilen bu ayete ters düşer.

3. Hz. Ali, taraftarları ve hasımları hakkında kesin hüküm veremeyip işi Allah'a havale edenler için kullanılmıştır. Bu iddiayı seslendirenler ise Şia'dır. Onlar daha açık ifade ile "Hz. Ali'nin dinde fazilet konumunu Ebû Bekir ve Ömer'den sonraya yerleştirenler yani erteleyenler Mürctie'dendir" hükmünü koyarlar. Mâtürîdî bunun eğer insanlar tavakkuf ettikleri yani çekimser davrandıkları için söyleniyorsa anlamsız olduğunu, bu değil de Hz. Ali'nin değerini bilmemek şeklinde söylüyorlarsa Hz. Peygamber'den beri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de dahil olmak üzere insanların onun faziletini bildiklerini ve önemsediklerini ifade eder.

Bu tespitin akabinde İmam Mâtürîdî, Mürctie adlandırmasına kaynak olarak gösterilen "Ümmetimden iki zümreye şefaatin ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürctie"⁶⁴ hadisi hakkındaki değerlendirmeye geçer. "Bu rivayet eğer sabit ise" kaydıyla söze girmesinden bu hadîsin sıhhati yani Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olmasını kuşkuyla karşıladığını çıkartabiliriz. Ama buna rağmen hadîsin sıhhati üzerinden gidilerek bir değerlendirme yapmanın, hadîsi sahih kabul edenlerin de bulunduğunu hesaba katarak faydasız olduğunu düşünmüş olacak ki, doğrudan metnin yorumuna yöneldiği görülür. Ona göre hadiste geçen Mürctie ifadesiyle *Allah'ın iradesi yanında kulun iradesini geçersiz saydığı var sayılan Cebriyye'nin kastedilmiş olması* kuvvetle muhtemeldir. Zira Kaderiyye ile Cebriyye'nin birbirinin zıttı olmak yani biri ifratı diğeri ise tefriti temsil etmek gibi tersinden bir benzerlikleri ve ortak noktaları bulunmaktadır.⁶⁵ Zaten Mâtürîdî, *Te'vilât*'ta cebir düşüncesi ile yergi anlamında kullanılan ircâ arasında özdeşlik kurar.⁶⁶ Alaeddin Semerkandî de *Te'vilât Şerhi*'nde hadîsi "Ümmetimden iki gru-

⁶⁴ Bu konudaki hadisler için bk. Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürctie ile İlgili Hadislerin Değerlendirmesi, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. I, sy. 2, yıl 2003, İstanbul 2003, s. 113-143.

⁶⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü't-tevhîd*, s. 613-618.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanhoğlu-Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005, I, 81.

ba şefaatin ulaşmaz. Bunlar Kaderiyye ve Cebriyye'dir" şeklinde Mâtürîdî'nin tercih ettiği lafızlarla nakleder.⁶⁷

Muhalifleri tarafından mürcî olmakla itham edilen Ebû Hanîfe'nin bu görüşü benimsemediği bilinmekle birlikte Mâtürîdî ve onu takip eden bazı Hanefilerin naklettikleri bir olay sanki onun ircâyı kabul ettiği çağrışımını zihinlerde uyandıracak mahiyettedir. *Kitabü't-tevhîd*'de yer vermediği olayı *Te'vilât*'ta şöyle dile getirir: "Ebû Hanîfe'ye 'ircâ'nın başlangıcı nedir?' diye sordular, o da 'meleklerin fiili' dedi ve ekledi: 'Çünkü kendilerine bilmedikleri bir şey sorulduğunda onlar bunu Allah'a havale ettiler'.⁶⁸ Ebû'l-Muîn en-Nesefî bu olayı biraz daha farklı nakleder. Onun nakline göre ise Ebû Hanîfe'ye "İrcâyı nereden aldın? diye soruldu. O da şöyle dedi: Meleklerden aldım, nitekim onlar, *Senin öğrettiğinin dışında bizim bir bilgimiz yoktur*" dediler".⁶⁹ Bu iki olayın aynı yer ve zamanda geçmiş olması ve bu soruların da aynı şahıs tarafından sorulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca nakil esnasında soru kalıplarında bir değişimin olması da ihtimal dahilindedir. Her ne olursa olsun burada ortak nokta Ebû Hanîfe'ye ircânın sorulması ve onun da buna cevap vermesidir. Bu soru-cevap şeklinin ircânın varlığını çağrıştırması da uzak ihtimal değildir. Ancak bu olayda Ebû Hanîfe'nin kendiliğinden bir açıklama yapmadığı sorulan bir soruya cevap verdiği açıktır. Melekleri işin içine katması ve kısa bir cevap vermesi de muhatabı başından savmaya çalıştığı izlenimi verir. Diğer bir deyişle bu olay, Ebû Hanîfe'nin Osman el-Bittî'ye yazdığı mektupta yakındığı çevrelerden bir şahsın kasıtlı ve deyim yerindeyse taciz edici sorusuna karşı geçiştirmeye/savuşturmaya yönelik bir cevap olması ihtimali yüksektir.

Başka bir ihtimal ise Ebû Hanîfe'ye nispet edilen *el-Âlim ve'l-müteallim* adlı diyalog tarzındaki eserde öğrencinin (müteallim) sorduğu "İrcâ nereden geldi?, Açıklaması nedir? ve İşi ertele-

⁶⁷ Alaeddîn es-Semerkindî, *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'ân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Medine Bölümü, no. 179, vr. 22b.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 81.

⁶⁹ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşiratü'l-edille* (nşr. H. Atay, Ş.A. Düzgün), Ankara 2003, II, 368.

yen/havale eden kimdir?" şeklindeki sorularına "İrcâ'nın aslı meleklerin tavrında vardır. Allah onlara 'şunların isimlerini söyleyin'⁷⁰ diye buyurduğunda onlar bilmedikleri bir konuda konuşmak suretiyle hata etmekten korktular, çekindiler ve 'Biz seni tenzih ederiz, öğrettiğinin dışında bizim bir bilgimiz yoktur' dediler. Onlar bilmediği bir konuda konuşan ve aldırış etmeyen kişi gibi bid'at çıkarmadılar. Halbuki böyle yapan kişi bilmediği bir konuda haddi aşmış olur. Nitekim Yüce Allah, Nebî'sine (s.) '*Bilgin olmayan bir hususun peşine düşme*'⁷¹ diye buyurdu. Bu '*yakînen bilmediğin bir şey hakkında konuşma*' anlamına gelir..." "Bir başka ircâ ise günahkar kişi hakkında bu cennetliktir ve cehennemliktir şeklinde kesin hüküm vermemektir. Bize göre insanlar üç gruptur: Cennetlik olan peygamberler, Cehennemlik olan müşrikler ve de Cennetliği ve cehennemliği konusunda kesin şahâdetle bulunamayacağımız tevhit ehli. Bu son grup hakkında *umut* besleriz (necû). Çünkü Yüce Allah 'Şirk koşulmasını Allah asla bağışlamaz. Bunun dışında dilediği kişinin günahını bağışlar'⁷² buyurdu."⁷³

İşte yukarıda Mâtûrîdî'nin ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin naklettiği olayın bu kitaptan kısmen değişikliğe uğratarak alınması da kuvvetle muhtemeldir. Bunun anlamı da Ebû Hanîfe'nin, döneminde revaçta olan günah meselesi ve bu mesele karşısında alınması gereken tavır hakkında açıklamada bulunması olarak değerlendirilebilir. Bu da onun Mürciîliği kabul ettiği anlamına gelmez. Çünkü açıklama dikkatle incelendiğinde onun Kur'an ve Sünnet gibi temel kaynaklarda kullanıldığı şekliyle ircâ kavramının olumlu anlamda kullanılacağına işaret ettiği görülür. Nitekim, günahkâr bir mü'minin durumunun Allah'a havale edilmesindeki ircânın olumlu bir yaklaşım olduğunu vurgulaması buna açık bir örnektir. Zaten Mâtûrîdî de Ebû Hanîfe'nin bu tavrını olumlu

⁷⁰ el-Bakara 2/32.

⁷¹ el-İsrâ 17/36.

⁷² en-Nisâ 4/48.

⁷³ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*), İstanbul 1981, s. 24-25 (trc. 30); Beyazîzade, *el-Uşûl'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe* (İlyas Çelebi, *İmam Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*), İstanbul 1996, s. 116-117. (trc. 128)

bulmakta ve kişinin bilmediği/bilgilendirilmediği hususta kesin konuşmasının yanlış olacağı, bu konuda ancak umut ve temenni belirtebileceğini dile getirir.⁷⁴

Öte yandan Ebû Hanîfe'nin çağdaşı ve dönemin alimlerden olan Osman el-Bettî'nin sorusuna karşı yazdığı uzunca mektubunda kendisine yöneltilen *ircâ ithamının* haksızlığını, zira bunu ehl-i bid'atten olanların çıkardığını halbuki kendisinin *sünnet ve adalet* taraftarı olduğunu dile getirir.⁷⁵ Bu mektup dikkatle okunduğunda Ebû Hanîfe'nin *amelin imandan cüz sayılmaması* görüşünü savunduğu ve bu tavrı gerekçe gösterilerek ona hasımları tarafından mürcî denildiği açıkça görülür. Neseî'nin "Büyük günah işleyen kişinin durumunu Allah'ın iradesine havale etmesi dolayısıyla Ebû Hanîfe Mürcî diye isimlendirilmiştir"⁷⁶ şeklindeki beyanı, bu isimlendirmenin hasımları tarafından onun irade ve arzusu hilafına gerçekleştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada özellikle Ebû Hanîfe'nin taraftarlarının bu ismi, mezhep ismi olarak ne imamlarına ne de kendilerine yakıştırılmasını hoş görmediklerini belirtmek gerekir. Onlara göre aşırılıklardan uzak, ve dengeli olmayı temsil eden orta yolun takip edilmesi gerekir. Zaten Yüce Allah Kur'ân'da "Biz sizi dengeli bir topluluk (ümme-i vasat) kıldık"⁷⁷ buyurur. İmamları olan Ebû Hanîfe'yi takip ederek kavramın olumlu anlamda kullanılmasının imkan ve ihtimalini savunmalarına rağmen ne Ebû Hanîfe'nin ne de tabilerinin böyle bir isimle isimlendirilmesini uygun gördüklerine dair bir bilgi yoktur.⁷⁸

İrcâ kavramının bu belirsizliğine dikkat çeken sadece Mâtürîdî değildir. O dönemin ünlü Şîî alimlerden Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 322/933) de kitabında benzer endişe ve şikayetleri dile

⁷⁴ Alaeddin es-Semerkandî, *Şerhu Te'vilâtü'l-Kur'an*, vr. 22b.

⁷⁵ Ebû Hanîfe, *Risaletü Ebi Hanife ilâ Osman el-Bittî* (Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri), İstanbul 1981, s. 65-70 (trc. 77-82).

⁷⁶ Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, II, 368.

⁷⁷ el-Bakara 2/143.

⁷⁸ Bk. Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, s. ; Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, II, 368, 383, 387; Alaeddin es-Semerkandî, *Şerhu Te'vilâtü'l-Kur'an*, vr. 22b-23a; Ebü'l-Usr el-Bezdevî, *Usûlü Bezdevî*, Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, İstanbul 1308, I, 7-11.

getirir. Onun “*Bu lakapla ilgili birçok yorum yapıldı, her grup bu lakabı kendisinden uzaklaştırmaya ve başkalarına yakıştırmaya çalıştı*” şeklindeki ifadesi kavramın kullanılış amacını ve muğlaklığını yansıtmaması bakımından kayda değerdir. Ebû Hâtim, ircâ kavramını yergi amaçlı kullananları iki kısma ayırır. Birincisi âmmeden bir kavim olarak nitelediği muhtemelen Ehl-i Hadîs grubudur. Onlar, “iman amelsiz sözdür” diyenleri Mürcîî olarak nitediler ve iman ettikten sonra amelî hususları yerine getirmeyen bir kişi hakkında “umarız ki, o mü'mindir” hükmünü verenleri şüpheciler (şukkâk) olarak tanımladılar.⁷⁹ Ona göre bu yorum Arap dili bakımından son derece yanlıştır. Zira ne te'hir anlamına gelen *ircâ* kelimesinin ne de ummak anlamına gelen *racâ* kalıbının bu anlama gelmesi ihtimali vardır. İkinci grup ise Mu'tezile kelamcılarıdır. Onlar da büyük günah işleyen ve tövbe etmeden ölen kişinin durumunu Allah'a havale edenler hakkında bu lakabı kullanmışlardır. Ancak her ne kadar bu çıkarsama Arap dili bakımından isabetli olsa da, yorum itibarıyla hatalıdır. Bu değerlendirmesinin ardından Ebû Hâtim er-Razî, “bu yorumlardan hangisini ele alırsanız alın çelişkili bir durum olduğu açıktır ve hatta bu lakabı muhaliflerine karşı kullanan Mu'tezile ve Şia'yı da içine alır” şeklinde bir tespit bulunur. Bu isabetli değerlendirmesinin ardından Ebû Hâtim er-Râzî, “Bize göre ircâ Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonraya bırakmaktadır ve böyle diyen herkes bu isim kapsamına girer” şeklindeki yargısı ile eleştirdiği tartışmalı konuma kendisini iter.⁸⁰

Sonuç

Sonuç olarak mürcie'nin mezhepliği oldukça sorunlu gözükmektedir. Öncelikle kavramsal çerçevede bir uzlaşma sağlanamadığı gibi bu ismin kim ya da kimler için kullandığı ve kim ve kimler tarafından kullanıldığı dahi açık ve belirli değildir. Dolayısıyla ortada çerçevesi ve kapsamı belli olmayan bir isim ve isimlendirme söz konusudur. Ünlü coğrafyacı Makdisî'nin haklı olarak belirttiği

⁷⁹ Nitekim Ehl-i Hadîs grubundan Lâlekâî, Mürcîilerin Allah'ın vereceği hüküm hakkında şüphe edenler (şukkâk) olduğuna dair rüyaya dayanan bir bilgiye yer verir. bk. *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sunne*, VI, 1081-1082.

⁸⁰ Ebû Hâtim er-Razî, *Kitâbü'z-zîne*, s. 262-265.

gibi her mezhebin kendine göre bir hasım mürcie tanımı söz konusudur. Sünni kesim Mürcie tanımı için *ameli önemsememeyi* öne çıkarırken, Mu'tezile *kebire konusundaki gevşekliği*, Şia ise *Hz. Ali'nin fazileti ile ilgili tutumu* esas almakta ve buna göre bir tanım geliştirmektedir. Hangi tanımı alırsanız alın, mürcienin hasımları konumunda olan diğerleri tanımın kapsamına girmektedir. Sözgelimi Şia'nın tanımına göre Sünnilerin tamamı ve Mu'tezile, mürcîî sayılmakta ve irca kapsamına dahil olmaktadır. V./XI. yüzyıl alimlerinden İbn Hazm ise, *imanı sadece tasdikten ibaret saymaları* dolayısıyla en mürcîî mezhep olarak Eş'arîliği gösterir.

Öyle anlaşılıyor ki, bu kavram hem ilk dönemlerde hem de sonraki dönemlerde itham amaçlı kullanılmış ve bütün olumlu anlamları törpülenerek bir suçlama aracına dönüştürülmüştür. Her ne kadar sonraki dönemlerde bid'î mürcie ve sünnî mürcie şeklinde bir taksim geliştirilerek eskiden bu kavramla yaftalanan bazı kişilerin üzerindeki olumsuz imaj silinmeye çalışılmış ise de, bu konuda pek başarılı olunduğu söylenemez. Halbuki bu taksime gerek kalmadan sözgelimi mürcîîlikle suçlanan Ebû Hanife gibi bazı isimlerin aslında böyle olmadıkları muhalifleri tarafından dahi itiraf edilmiştir.

Görünen o ki, mürcie denilen mezhebin ne imamı, ne müntesibi ne de kavramsal çerçevesi bellidir. Bu durum dönemin bu konuyu ele alan eserleri incelendiğinde açık olarak görülecektir. Eserlerde bu mezheple ilgili o kadar çok çelişkili/problemlı malumat var ki, bunları uzlaştırmak /çözümüne kavuşturmak mümkün görünmemektedir. Bu mezhep için en temel sorun "Ben mürcîîyim" diyen hiç kimsenin olmamasıdır. Aslında bunun gibi mezhepler tarihi kitaplarında itham amaçlı ve yergi anlamı taşıyan Müşebbihe, Mücessime, Haşviyye, gibi başka isimler de bulunmaktadır. İsim ve isimlendirme konusu, daha önce "Mezhep ve İsim" adlı makalemizde ele alınmış ve orada örnek olarak Sünnî mezheplere takılan isimler incelenmiş ve sorgulanmıştır.⁸¹ Bu ma-

⁸¹ Bk. Cağfer Karadaş, "Mezhep ve İsim: Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme", *Marife*, yıl: 5, sy. 3 (2005), s.7-24.

kalede ise tek bir isim yani Mürcie konusu ele alınmıştır. Bu konuyu ve isimlendirmeyi günümüz insanını zihnine yakınlaştırmak için modernleşme dönemimizde sıkça kullanılan irtica ve mürteci kavramını hatırlamakta yarar vardır. İrtica ve mürteciden son derece abartılı bahsedilmesine rağmen “ben mürteciyim” diyen bir kişi olmamıştır. Ama irticanın varlığı hep söz konusu edilmiş ve mürteci olmakla suçlanan pek çok kişi ve kesim olmuştur. Bu dönemdeki irtica isimlendirmesinin ne kadar somut ve belirgin karşılığı var ise, o dönemdeki irca isimlendirmesinin de o kadar somut ve belirgin karşılığı vardır. İsim koymak; hüküm vermek, yargılamak ve tanımlamaktır. Bu yüzden ismin kim tarafından ve ne maksatla verildiği çok önemlidir. Hasmun verdiği isim ile taraftarın verdiği isim bir olmasa gerektir.

Kaynakça

- Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fî usulî'd-dîn* (nşr. Ahmed Muhammed el-Mehdî), Kahire 1423/2002.
- Beyazîzade, *el-Usûli'l-münîfe li'l-Îmâm Ebî Hanîfe* (İlyas Çelebi, *İmam Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*), İstanbul 1996.
- Buharî, *Târîhu'l-kebir* (nşr. Haşim en-Nedvî), Beyrut ts.
- Cevherî, *es-Sihâh* (Ahmed Abdulgafur Atâr), Beyrut 1399/1989.
- Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, (Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*), İstanbul 1981.
- Ebû Hanife, *Risâle Ebî Hanife ilâ Osman el-Bittî*, Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul 1981.
- Ebû Hanife, *Risâle Ebî Hanife ilâ Osman el-Bittî*, Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul 1981.
- Ebû Hanîfe, *Risâletü Ebî Hanife ilâ Osman el-Bittî* (Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*), İstanbul 1981.
- Ebû Temmâm, *Bâbü's-Şeytân min Kitâbi's-Şecere*, W. Madelung-Paul E. Walker, *An İsmâilî Heresiography*, Brill 1998.
- ed-Darimî, Osman b. Saîd, *Reddü'l-Îmâm ed-Darimî alâ Bişr el-Merisî el-Anûd* (nşr. Muhammed Hamid el-Faki), Beyrut 1358.
- el-Bağdadî, Abdulkahir, *el-Fark beyne'l-firak* (nşr. Muhammed M. Abdulhamid), Beyrut 1411/1990.
- el-Bağdadî, Abdulkahir, *el-Mîlel ve'n-nihal* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1992.
- el-Bağdadî, Abdulkahir, *Usûli'd-dîn*, İstanbul 1346/1928.

- el-Belhî, Ebû'l-Kasım, "Bâbu Zikri'l-Mu'tezile min Makâlâtü'l-İslâmiyyîn", *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, nşr. Fuâd Seyyid, Tunus 1406/1986.
- el-Bezdevî, Ebû'l-Yüsr, *Usûlü'd-dîn* (Hans Peter Linss), Kahire 1283/1963.
- İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Beyrut 1413/1992.
- el-Ekber, Naşî, *Mesâilü'l-imâme* (nşr. Josef Van Ess), Beyrut 1971.
- el-Fesevî, Ebû Yusuf, *el-Ma'rife ve't-Tarih* (nşr. Halil el-Mansûr), 1419/1999.
- Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (nşr. Hellmut Ritter), Wiesbaden 1980.
- Harizmî, *Mefâtihu'l-ulûm*, Kahire 1401/1981.
- İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ahvâi ve'n-nihal*, Beyrut 1406/1986.
- İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1410/1990, I.
- el-İsferâyînî Ebû Muzaffer, *et-Tabsîr fi'd-dîn* (Kemal Yusuf el-Hût), 1403/1983.
- Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadîs*, Bursa 2006.
- Karadaş, Cağfer, "Mezhep ve İsim: Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme", *Ma'rife*, yıl: 5, sy. 3 (2005).
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Bişr b. Gıyas el-Merisî, Hayatı, Görüşleri ve İslam Düşünce Tarihindeki Yeri", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, c.2, 1987.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000.
- el-Kummî, Sa'd b. Abdullah, *Kitâbü'l-makâlât ve'l-fırak* (nşr. Muhammed Cevad Meşkur), Tahran 1963.
- Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sunne ve'l-cemaa'* (nşr. Ahmed el-Gamidî), Beyrut 1420, V, 1084.
- Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, (nşr. M.J. De Goeje), E.J. Brill 1906.
- Makrizî, *Kitâbü'l-mevâiz ve'l-i'tibâr -el-Hitatü'l-Makriziyye-* (nşr. Halil el-Mansur), Beyrut 1418/1998.
- Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red* (nşr. Muhammed Zahid el-Kevserî), Bağdat 1388/1968.
- Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sunne* (nşr. Fatma Yûsuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004.
- _____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu), İst. 2005.
- _____, *Kitabü't-tevhîd* (nşr. B. Topaloğlu-M. Aruçi), Ankara 1423/2003.
- Mütercim Asım, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul 1268.
- Nevbahî, *Firaku's-Şia* (nşr. Hellmut Ritter), İstanbul 1931.
- en-Neseî, Ebû Mutî, *Kitâbü'r-red alâ ehli'l-Bid'a* (nşr. Marie Bernand), *Annales Islamologiques*, XVI (1980).
- en-Neseî, Ebû'l-Muîn, *Tebîratü'l-edille* (nşr. H. Atay, Ş.A. Düzgün), Ank. 2003.
- en-Neseî, Ömer, *el-Kand fi zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Nazar Muhammed el-Feryâbî), Mektebetü'l-Kevser, 1412/1991.
- er-Razî Fahreddin, *İ'tikâdâtü firaki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* (nşr. Muham-

med M. El-Bağdadî), Beyrut 1407/1987.

_____, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut ts. Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî.
er-Razî, Ebû Hâtim, *Kitâbü'z-zîne*, Ubeydullah Sellam es-Samarrâî, *el-Guluv
ve'l-firaku'l-Gâliyye fi'l-hadârati'l-İslamiyye*, Bağdat 1982.

_____, *Kitâbü'z-zîne* (nşr. Abdullah S. es-Semarraî), Bağdat 1982.
es-Seksekî, Abbâs, *el-Bürhân* (nşr. Halil Ahmed İbrahim el-Hâc), Beyrut
1400/1980.

es-Semerkindî, Alaeddîn, *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'ân*, Topkapı Sarayı Müzesi
Ktp. Medine Bölümü, no. 179, vr. 22b.

es-Semerkindî, Ebû'l-Leys, *Şerhu'l-Fıkhı'l-ebsat* (Hans Daiber, *The Islamic Con-
cept of Belief in the 4th/10th Century*), Bikoşsha Co. Ltd, Japan 1995.

Şehristanî, *el-Milel ve'n-nihal* (A.A. Mihnâ-A.H. Fâ'ûr), Beyrut 1410/1990.

eş-Şîrâzî, Ebû İshak, *Tabakâtü'l-fukahâ* (nşr. Halil el-Mîs), Beyrut ts. Daru'l-Kalem.
Ebû Zehra, Muhammed, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kahire ts., Dâru'l-
Fikri'l-Arabî.

The Problem of *Murji'aas* as Being a Sect and Abû Mansûr al-Mâturîdî

Citation/©: Karadaş, Cağfer, (2010). The Problem of Murji'aas as Being a
Sect and Abû Mansûr al-Mâturîdî, *Milel ve Nihal*, 7 (2), 191-221.

Abstract: The Murji'a has been mentioned as a separate main Islamic theologi-
cal sect, and classified with its sub-sects in the classic and modern Islamic
heresiographical sources. Some significant scholars of Islamic thought
such as Abû Hanîfa, even if they did not approve, were described as mem-
bers of this sect. But there is an ambiguity about its founder, prominent
figures, and the views of Murji'a, which raises some doubts stated to some
extend in the classic and contemporary studies. From this point, the au-
thor of this article aims to examine the concept of "irjâ'", and the rele-
vant persons and issues, and then attempts to determine the views of Abû
Mansûr al-Mâturîdî on the subject. In the article, the concept of Irjâ' is
studied in terms of linguistics and its meanings given by different groups.
After conceptual examining, the persons who were described as Murjîts
and their ideas are discussed in a critical way. The conclusion, which the
author reaches, demonstrates the difficulty of recognition of Murji'a as a
separate sect. Similarly al-Mâturîdî, whose views are referred in the arti-
cle, points out this difficulty, and expresses his doubts regarding the sect
and the people attributed to it. All these are discussed in this article to
reach some conclusions.

Key Words: Irjâ', Murji'a, Abû Mansûr al-Mâturîdî.

